

of technological, procedural, food, and psycho-emotional addictions. The aim of the primary addiction prevention is to create psycho-socially secured personality of a child. The aim of the secondary addiction prevention is to gain the knowledge and skills, which play the role of informational basis for making decisions. The aim of the tertiary prevention is to form the motives to refuse addictive behavior and prevent from having relapses. The objects of the system, preventing addictive behavior are divided into potential, episodic, regular addicts and the groups that perform the functions of education and control towards the categories mentioned. The central object of this system is a child. The specific features of preventive work with a child are determined by psychology of primary school age, adolescent period and early youth period. Every family, having children must be included in the process of preventing addictive behavior. The main components of the technology of prevention of children's addictive behaviour are making diagnosis of the levels of children's addictive behaviour in conditions of territorial community, setting the goal of prevention technology, choosing and working out the technology of prevention of children's addictive behaviour, preparing and planning the prevention actions, introducing the technology, carrying out an expertise and evaluating the efficiency of the technology introduced, summarizing.

Key words: addictive behavior, technology, prevention.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК [316.62:004.738.5]-027.45-053.6

О. О. Черних

**НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ
В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства ХХІ століття. Масштабне та динамічне проникнення даних технологій, зокрема мережі Інтернет, в усі сфери життєдіяльності людини значною мірою відображається на її соціальному самопочутті й орієнтаціях. Діти є однією з найбільш уразливих груп у цьому процесі.

Інтернет є впливовим фактором соціалізації сучасної дитини, взаємодія з яким неоднозначно впливає на її здоров'я та соціальне становлення. З одного боку, Інтернет дає дитині величезні можливості для спілкування, читання книг, відвідування он-лайн музеїв та перегляду кіно, але, разом з тим, містить віртуальні загрози, які можуть мати

негативні наслідки для самої дитини та її близьких в реальному житті.

Актуальність проблеми формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті відзначається в багатьох дослідженнях.

За даними світової Інтернет-статистики у червні 2012 року Інтернетом користувались близько 15 300 000 українців, серед яких активними користувачами є діти та молодь.

За результатами дослідження у 2011 році «ЮНІСЕФ» закликав молодих людей, родини та уряди до максимально ефективного використання Інтернет-технологій та мінімізації ризиків, таких як зустрічі з незнайомцями з мережі в реальному житті без нагляду дорослих, розповсюдження особистих даних в Інтернеті, а також кіберхуліганства.

У 2009 році Інститут соціології НАН України провів всеукраїнське соціологічне дослідження «Знання та відношення українців до питання безпеки дітей в Інтернеті». За даними цього дослідження понад 28% опитаних дітей готові переслати свої фотографії незнайомцям у мережі, 17% дітей без коливань погоджуються повідомити інформацію про себе та свою родину, близько 14% опитаних час від часу відправляють платні SMS за бонуси в онлайн-іграх.

Оскільки користування Інтернетом набуло значного розповсюдження, кількість віртуальних загроз, які можуть нашкодити дітям в реальному житті, постійно зростає, й саме тому формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті належить до пріоритетних аспектів соціально-педагогічної діяльності.

Метою нашої статті стало узагальнення основних напрямів дослідження проблеми формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті в сучасній науковій літературі для подальшої розробки теоретичних та практичних засад її вирішення.

Здійснений нами аналіз психологічної, педагогічної, правової наукової літератури показує, що дослідниками розглядаються різні аспекти проблеми формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті. Інтернет як фактор соціалізації сучасної людини досліджують В. Плешаков, М. Угольков; вплив Інтернету на особистість та психологічні наслідки інформатизації вивчають Ю. Бабаєва, О. Войскунський, О. Смилова та ін.; проблему інформаційно-психологічної безпеки висвітлюють у своїх роботах В. Аносов, А. Брушлинський, В. Лепський та ін.; інтернет-залежність досліджують психологи Дж. Блок, Х. Кеш, М. Орзак, К. Янг, представники медичної галузі Т. Больбот, Л. Юр'єва та ін.; проблему кіберагресії аналізують О. Блискунова, М. Герц, С. Ениколопов, Л. Найдьонова, А. Штольц та ін.; вплив інтернет-порнографії на особистість розглядають Д. Бірн, С. Дуайер, І. Кон та ін.; інтернет-злочинність досліджують юристи Р. Ремлюга, О. Юрченко та ін.

Ураховуючи обмежені рамки статті, виокремимо шість напрямів досліджень науковцями впливу користування Інтернетом на різні сфери

життєдіяльності людини.

1. Інтернет як фактор соціалізації.

В. Плешаков вводить у науковий обіг поняття «кіберсоціалізація», під яким він розуміє «...процес якісних змін структури самосвідомості особистості і потребнісно-мотиваційної сфери індивідуума, що відбувається під впливом і в результаті використання людиною сучасних інформаційних, цифрових і комп'ютерних технологій у контексті засвоєння їм культури в рамках персональної життєдіяльності» [9, с. 24]. У своїй монографії проблему кіберсоціалізації людини автор розкриває через характеристику різноманітних виховних можливостей кіберпростору. Окрему увагу приділяє феномену кіберонтології особистості та обґрунтовує необхідність розробки інноваційної галузі психолого-педагогічної думки – кіберпедагогіки [9].

В. Плешаков наголошує, що в разі успішної кіберсоціалізації кіберпростір збалансовано інтегрується в життєвий простір особистості, відбувається переоцінка цінностей людиною і нова розстановка пріоритетів життєдіяльності з урахуванням значущості й можливостей кіберпростору [9].

2. Вплив Інтернету на особистість та психологічні наслідки інформатизації.

Науковці-теоретики та практики виокремлюють три основні види діяльності людей в Інтернеті: пізнавальну, ігрову та комунікативну.

Проблему інформаційно-психологічної безпеки особистості розглядають О. Войскунський [8], Г. Грачов, Д. Єршов, Г. Зараковський, В. Розин, Г. Смолян та ін.

Д. Єршов зазначає, що сьогодні «складається ситуація, коли ні органи влади, ні система освіти, ні будь-які інші соціальні інститути не в силах контролювати потік інформації, що обрушується на дитину» [7, с. 124]. Автор доходить висновку, що сама інформація стає одним з провідних факторів соціалізації, особливість якого полягає в його майже некерованості.

Забезпечення інформаційної безпеки особистості школярів, на думку Д. Єршова, має носити комплексний, системний характер і здійснюватися на трьох рівнях: нормативному (розробка нормативно-правової бази), інституційному (узгоджена діяльність різних соціальних інститутів), особистісному (самовиховання, самоосвіта, формування високого рівня інформаційної культури особистості) [7].

У своїй роботі [4] Г. Грачов зазначає відсутність достатньо обґрунтованої і докладної загальної класифікації загроз інформаційно-психологічної безпеки та виокремлює основні джерела загроз. По-перше, це та частина інформаційного середовища суспільства, що неадекватно відображає навколишній світ людини. По-друге, це дії тих людей, які, переслідуючи власні цілі, домагаються цього за допомогою різних способів інформаційно-психологічного впливу на інших без урахування їхніх інтересів, часто вводячи в оману, діючи врозріз з їх інтересами та

завдаючи їм збиток.

Вивчаючи еволюцію форм захисту людини, автор описує наступні п'ять: втеча та різні її види, маскування (прагнення стати непомітним для противника), відхід до укриття або використання природних і створення штучних перепон, напад як активна форма захисту, управління поведінкою дійсного або потенційного противника. Крім названих форм, Г. Грачов наголошує на необхідності мати на увазі такі форми як: виявлення загрозливих факторів і навчання (формування певних утворень, необхідних для реалізації захисної поведінки людини).

Говорячи про необхідність проведення заходів, спрямованих на зменшення інформаційно-психологічних ризиків, автор наголошує на важливості розвитку інформаційної культури населення, розвитку особистісних способів активного та пасивного захисту від небезпечних інформаційних впливів, створення системи моніторингу позначених ризиків [4].

При дослідженні інформаційного середовища, на думку Н. Дмитрієнко, потрібно зосереджувати увагу саме на соціально-духовному аспекті розвитку цього явища. Так, психолого-педагогічний вплив може бути спрямований на ослаблення або усунення впливу інформаційно-телекомунікаційних технологій, посилення асертивної поведінки, розвиток здатності розуміти свої почуття, зменшення емоційних реакцій, формування навичок адекватного і безпечного вираження гніву, розвиток здатності розслаблятися, розвиток здатності самоутверджуватися [4, с. 63].

3. Інтернет-залежність.

Таке поняття як «Інтернет-залежність» активно досліджується зарубіжними та українськими психологами. Феномен інтернет-залежності вперше був описаний у 1995 році лікарем І. Голдбергом.

К. Янг виокремлює п'ять специфічних підтипів інтернет-залежності: кіберсексуальна залежність (компульсивне використання сайтів для дорослих для кіберсекса та кіберпорнографії), залежність від кіберспілкування (надмірна залученість в онлайн відносини), мережева нав'язливість (нав'язливі онлайн ігри, покупки чи онлайн торгівля), інформаційна перевантаженість (нав'язливе відвідування сторінок та баз даних), комп'ютерна залежність (нав'язлива/неконтрольована гра в комп'ютерні ігри) [12].

В. Плешаков пропонує за аналогією з основними класичними видами діяльності людини відносно умовно виділяти такі основні типи кіберзалежності: кіберрадикація спілкування (перевага кіберкомунікації іншим видам спілкування), ігрова кіберрадикація (віддається перевага комп'ютерним та/або консольним іграм порівняно з іншими видами ігор), кіберрадикація пізнання (використання кіберпростору як джерело знань, яке стає для залежної людини пріоритетним проведенням часу), кіберрадикація праці (людина поєднує діяльність у кіберпросторі з трудовою діяльністю, нерідко прагне знайти роботу, так чи інакше

пов'язану з кіберпростором) [9, с. 41].

Також автор акцентує на існуванні таких специфічних видів кіберадикції: кіберсексуальна адикція (людина відчуває нав'язливий потяг до відвідування порносайтів і заняття кіберсексом), кіберфінансова адикція (людина відчуває тягу до здійснення незапланованих та нерідко непотрібних покупок в Інтернет-магазинах, витрачає гроші в азартні ігри в Інтернет-просторі, або постійно бере участь в Інтернет-аукціонах), аудіо-візуальна кіберадикція (людина відчуває пристрасть до прослуховування музики або перегляду фільмів) [9, с. 42].

Особи, що страждають на комп'ютерну та Інтернет-залежність, мають, як правило, порушення у емоційно-вольовій, соціальній, міжособистісній, комунікативній сферах, та проблеми соціальної адаптації [3]. Українськими дослідниками-психологами Н. Бугайовою та В. Цап розробляється спеціалізована комп'ютерна програма, яка уявляє собою єдиний пакет тестів, що допоможуть вирішити проблему діагностування Інтернет-залежності. Також в їх планах створення комп'ютерної програми «емоційний запобіжник», яка б постійно спостерігала за користувачем, оцінюючи його психологічний стан за мімікою та контролюючи його поведінку.

4. Кіберагресія.

Сучасні дослідники приділяють увагу вивченню агресії в інтернет-середовищі. Піонерами в галузі дослідження проблем агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет (кіберагресії) вважаються Б. Белсі та Н. Віллард.

У своїй роботі О. Блискун зазначає на необхідності аналізу, формалізації та уточненні понятійного апарату молодіжної кіберагресії, що пов'язано з науковою новизною та використанням англійської термінології [1].

У спрощеному вигляді в роботах різних авторів ми зустрічаємо такі види кіберагресії: кібербулінг (залякування в Інтернеті), кубергрумінг (встановлення в Інтернеті довірливого контакту з дитиною з метою схилити її до вступу в сексуальний зв'язок), флейм («словесна війна»), секстинг (пересилка особистих фотографій інтимного змісту), самозванство (здійснення негативної комунікації від імені іншої особи), тролінг (розміщення провокаційних повідомлень з метою викликати «спор заради спору»), хеппіслепінг (розміщення відеороликів з записами реальних сцен насилля). Дослідження кібербулінгу в Україні проводяться О. Блискун [1], Л. Найдьоновою, Є. Кулик, Н. Дайнекою [10].

Остання авторка в своїй праці [10] наголошує на тому, що робота з попередження кібербулінгу має цілеспрямовано проводитися вчителем з учнями та батьками. Школа, на думку автора, має здійснювати спеціальні програми щодо запобігання кіберагресії [10].

5. Вплив порнографії на особистість.

Однією з небезпек Інтернету дослідники виокремлюють доступ дітей до порнографії. Тільки на запит пошуку слова «порно», пошукова система Google видає 26 900 000 результатів – посилань на сайти з відео,

сексвебкамерами, знайомствами та контактами. На запит пошуку слова «секс» можна отримати 42 600 000 посилань на сайти зі статтями, відео, фото.

Дослідники впливу ЗМІ, зазначають, що споживання порнографічних медіаматеріалів викликає зміни в установках, цінностях та поведінці індивідів [2]. Діяльність ЗМІ (до яких відносимо й Інтернет) визначають однією з причин, які спонукають до ранньої сексуальної активності в підлітковому середовищі в сучасній Україні.

В. Клайн називає чотири види поведінкових проявів впливу порнографії: залежність, ескалація (потрібна все більш сильна стимуляція), десенсибілізація (незаконна, аморальне і збочена сексуальна поведінка починає сприйматися як прийнятна і адекватна), тенденція до наслідування або копіювання нових моделей сексуальної діяльності [2, с. 222].

Д. Брайант, С. Томпсон визначають три фактори, здатних послабити або запобігти шкідливому впливу сексуально орієнтованої медіаінформації. По-перше, наявність ясної та чітко позначеної сімейної системи цінностей, яка зрозуміла підліткам і може використовуватися ними. По-друге, заохочення і наявність у сім'ї вільного й відкритого обговорення проблемних питань. По-третє, активний критичний перегляд телепередач і аналіз змісту [2, с. 223].

6. Інтернет-злочинність (кіберзлочинність).

Інтернет-злочинність виділена в окрему предметну область дослідження. Діти та молодь можуть стати жертвами, зокрема таких злочинів: порушення авторського права; шахрайство з платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків; розповсюдження дитячої порнографії, торгівля людьми (працевлаштування через Інтернет, експлуатація у порнографічному бізнесі та ін.).

Юрист Р. Дремлюга у своїй роботі приходиться до висновку, що найбільш значущими факторами віктимності досліджуваних злочинів є недотримання елементарних засобів комп'ютерної безпеки і довірливість користувача, хоча причини змінюються залежно від виду Інтернет-злочину [6].

О. Юрченко зазначає, що часто підліток поводить у Інтернеті віктимно, ненавмисно провокуючи у відношенні до себе вчинення протиправних або злочинних дій. Іноді сам підліток з жертви перетворюється на порушника, а іноді і злочинця. Основи елементарних правил безпечної поведінки дитини, таких як заборона надавати про себе та свою сім'ю конфіденційну інформацію електронною поштою та в різних реєстраційних формах, зустрічатись без дозволу в реальному житті з віртуальними знайомими, повинні бути закладені, на думку автора, саме в родині [11].

Отже, розгляд теоретичних аспектів формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті дає можливість зробити наступні *висновки*:

1. Інтернет визнається фактором соціалізації, який неоднозначно впливає на особистість. З одного боку, він дає дитині величезні можливості для пізнавальної, ігрової та комунікативної діяльності, але, разом з тим, містить віртуальні загрози, які можуть мати негативні наслідки для самої дитини та її близьких в реальному житті.

2. Формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті є одним з пріоритетних напрямів соціально-педагогічної діяльності. Це зумовлено значним розповсюдженням користування Інтернетом та постійним зростанням кількості віртуальних загроз, які можуть нашкодити дітям в реальному житті.

3. Дослідниками розглядаються низка аспектів впливу користування Інтернетом на різні сфери життєдіяльності людини: Інтернет як фактор соціалізації; вплив Інтернету на особистість та психологічні наслідки інформатизації; інформаційно-психологічна безпека; інтернет-залежність; кіберагресія; вплив порнографії на особистість; інтернет-злочинність.

4. На даний час фахівцями констатується відсутність обґрунтованої та докладної класифікації загроз в Інтернеті. Різними авторами виділяються такі загрози: Інтернет-залежність, кібербулінг, флейм, секстинг, кубергрумінг, хеппісленінг, порнографія, різні види Інтернет-злочинності та ін.

5. Діяльність з формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті має носити комплексний та міжінституційний характер (розробка нормативно-правової бази, створення програмного забезпечення, формування інформаційної культури особистості, організація безпечного процесу кіберсоціалізації та ін. у співпраці державних установ, бізнес-структур, громадських організацій).

Подальший науковий пошук означеної проблеми потребує вивчення загроз та ризиків в Інтернеті, які можуть нашкодити благополуччю дитини та її оточуючим в реальному житті, з урахуванням стрімкого розвитку інформаційних технологій.

Список використаної літератури

- 1. Блискун О. О.** Дослідження проблеми дефініцій категоріального апарату агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет / О. О. Блискун // Психологічні перспективи. Спецвипуск: Проблеми кіберагресії . – Т.1. – 2012. – С. 194 – 207.
- 2. Брайант Дж., Томпсон С.** Основы воздействия СМИ / Дж. Брайант, С. Томпсон. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 432 с.
- 3. Бугайова Н. М., Цап В. Й.** Профілактика Інтернет-залежності в перебігу електронного навчання / Н. М. Бугайова, В. Й. Цап // 36. наук. пр. Вип. 1. – Кривий Ріг : Видавничий відділ НметАУ, 2010. – С. 24 – 28.
- 4. Грачев Г. В.** Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты / Г. В. Грачев. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 125 с.
- 5. Дмитренко Н. Є.** Професійна підготовка майбутніх учителів до

запобігання негативного впливу інформаційно-телекомунікаційних технологій / Н. Є. Дмитренко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 4. – Ч. 2. – С. 61 – 66. **6. Дремлюга Р. И.** Интернет-преступность : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; Уголовно- исполнительное право» / Роман Игоревич Дремлюга. – Владивосток, 2007. – 26 с. **7. Ершов Д. А.** Информационная безопасность личности как цель социально-педагогической деятельности / Д. А. Ершов // Социальная педагогика. – 2009. – № 2. – С. 123 – 128. **8. Информационно-психологическая безопасность (определение и анализ предметной области) / Л. Смолян, Г. Зараковский, В. Розин, А. Войскунский – М. : Институт системного анализа РАН, 1997. – 52 с.** **9. Плешаков В. А.** Теория киберсоциализации человека : монографія / Под ред. А. В.Мудрика. – М. : МПГУ: «Ното Cyberus», 2011. – 400 с. **10. Рамзані Е. В.** Психолого-педагогічні умови профілактики кіберагресії у шкільному середовищі / Е. В. Рамзані // Психологічні перспективи. Спецвипуск : Проблеми кіберагресії. – Т. 2. – С. 202 – 210. **11. Юрченко О. Ю.** Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті / О. Ю. Юрченко // Порівняльно-аналітичне право. – Ужгород : Вид. Ужгородського ун-ту. – 2013. – № 3-1. – С. 336 – 338. **12. Cyber-disorders: the mental health concern for the new millennium / K. Young, M. Pistner, J. Mara, J. Buchanan. – Режим доступу : <http://netaddiction.com/articles/cyberdisorders.pdf>**

Черних О. О. Напрями дослідження проблеми формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті в науковій літературі

У статті на основі аналізу наукових праць виокремлено деякі напрями дослідження проблеми формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті: Інтернет як фактор соціалізації; вплив Інтернету на особистість та психологічні наслідки інформатизації; інформаційно-психологічна безпека; інтернет-залежність; кіберагресія; вплив порнографії на особистість; інтернет-злочинність. Автор приходить до висновку, що діяльність з формування безпечної поведінки дітей в Інтернеті має носити комплексний та міжінституційний характер та передбачати розробку нормативно-правової бази, створення програмного забезпечення, формування інформаційної культури особистості, організації безпечного процесу киберсоціалізації у співпраці державних установ, бізнес-структур та громадських організацій.

Ключові слова: Інтернет, киберсоціалізація, безпечна поведінка, кіберагресія, Інтернет-залежність.

Черных Е. А. Направления исследования проблемы формирования безопасного поведения детей в Интернете в научной литературе

В статье на основе анализа научных работ выделены некоторые направления исследования проблемы формирования безопасного

поведения детей в Интернете: Интернет как фактор социализации; влияние Интернета на личность и психологические последствия информатизации; информационно-психологическая безопасность, интернет-зависимость; киберагрессия; влияние порнографии на личность; интернет-преступность. Автор приходит к выводу, что деятельность по формированию безопасного поведения детей в Интернете должна носить комплексный и межинституциональный характер и предусматривать разработку нормативно-правовой базы, создание программного обеспечения, формирование информационной культуры личности, организацию безопасного процесса киберсоциализации в сотрудничестве государственных учреждений, бизнес-структур и общественных организаций.

Ключевые слова: Интернет, киберсоциализация, безопасное поведение, киберагрессия, Интернет-зависимость.

Chernykh O. O. Research Directions on the Issue of Children safer Behavior Online in the Scientific Literature

On the basis of scientific literature analysis some research directions on the issue of children safer behavior in the Internet were figured out. They are follow: the Internet as a factor of socialization; the impact of the Internet on personality and psychological effects of informatization; information and psychological security; Internet addiction; cyber-aggression; the impact of pornography content on personality; Internet crime. It was defined that the activities related to children safer behavior in the Internet should be complex and inter-institutional. This implied legislation elaboration, software development, formation of personal information culture and organizing a safe process of cyber-socialization in cooperation with government agencies, businesses and public organizations.

Key words: Internet, cyber-socialization, safe behavior, cyber-aggression, Internet addiction.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.